

Примітки:

1. 54% української молоді хоче виїхати з країни. URL: https://dt.ua/UKRAINE/54-ukrayinskoyi-molodi-hoche-viyihati-z-krayini-256326_.html
2. Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2301/>
3. Conférence mondiale des humanités Liège, Belgique, du 6 au 12 août 2017 Document final Un nouvel agenda pour les humanités au XXIème siècle. URL: <http://www.cipsh.net/upload/userfiles/ISSC-CIPSH%20Joint%20Symposium%20Statement%20of%20Outcomes.pdf>
4. Інтерв'ю Міністра освіти і науки Лілії Гриневич газеті «День», 04.08.2016. URL: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/interview/2016/08/05/interv%E2%80%99yu-ministra-osviti-i-nauki-liliyi-grinevich-gaze/>

The article explains the role and significance of the study of social sciences for the formation of a national identity in the context of the modernization of the educational system in Ukraine. It is stated that in the conditions of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine, one of the main tasks of educational policy should be the formation of national social and state values as ideological basis of Ukrainian civic identity among students and young people.

Key words: social sciences, identity, education, modernization, youth.

Отримано: 09.11.2017

УДК 141.333

Світлана Ганаба

(м. Кам'янець-Подільський)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ВИВЧЕННЯ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ МІСТА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Символами марковані усі сфери життя людини. У місті вони створюють неповторний архітектурний ландшафт, постають основою концентрації групової пам'яті. Міське середовище завдяки символам уявляється не лише певним географічним об'єктом, а місцем у якому комеморизується й формується пам'ять суспільства. Наголошується, що амбівалентна природа символу полягає у тому, що з одного боку, він є потужним інструментом реалізації духовних можливостей культури, з іншого, є засобом маніпуляції суспільною думкою та свідомістю людини. Диктуючи певні норми поведінки й впливаючи на життя людей, символи спонукують людину до зміни оцінок власного світу. У своєму смисловому наповненні символи не лише маркують простір, а й ідеологічно його заповнюють й змінюють. Підкреслюється, що допомогти молодій людині розібратися з численними ідеологічними маніпуляціями символічного простору має історична освіта. Вона покликана не лише ознайомити учнів із особливостями символічного марку-

вання міського простору, а й сприяти виробленню оцінок й власного ставлення до різних його інтерпретацій. Вивчати процеси символічного маркування міського простору й формування політики пам'яті необхідно як єдиний процес, який стосується усіх мешканців міста і репрезентує їх уявлення про минуле.

Ключові слова: *символи, простір міста, історична пам'ять, історична освіта.*

У сучасному світі людина повністю занурена у світ символів. Цей світ знаходить втілення й вираз у різних просторово-часових практиках її життя, серед яких релевантну роль відіграє міський простір. Символами марковані усі його сторони. Вони зустрічаються на кожному кроці й створюють своєрідний «штучний світ» людини, дозволяючи їй орієнтуватися у міському просторі, знаходити потрібні установи й будівлі, обирати необхідний громадський транспорт тощо. Певна структурна єдність символів презентована у назвах вулиць та площ, у меморіальних дошках й пам'ятниках, житловій забудові тощо. Власне вона створює неповторний образ міста, наповнюючи його особливим змістом й ціннісними орієнтаціями, активізуючи у людини реалізацію життєвих планів та стратегій.

Розбудовуючи місто, людина повсякчас «позначає» себе духовно та матеріально. Мова йде про розуміння міста як соціокультурного простору. У ньому історико-культурні пам'ятки (символи) створюють не лише неповторний архітектурний ландшафт, а постають основою концентрації групової пам'яті. Міське середовище завдяки символам, згідно поглядів французького філософа П. Нора, постає як особливий простір пам'яті. Цей простір уявляється не певним географічним об'єктом, а місцем у якому комеморизується й формується пам'ять суспільства [11]. Дана обставина є особливо значимою з огляду на зміни й боротьбу з історичним минулим, яке триває в українському соціумі й зумовлює необхідність пошуку консолідуючих можливостей спадщини попередніх поколінь, плекання культури пам'яті. Відповідно, міський простір здатний стати простором виховання духовних перспектив через споглядання сакральних будівель, пам'ятників й меморіальних комплексів, художньо-архітектурних видовищ тощо. Усі вони, за твердженням Н. Гапона, «покликані «збільшувати душу», одухотворювати життя, огранювати душевні якості людини» [5, с.28]. Релевантна роль та перспективи втілення окресленого завдання належить освіті.

Метою статті є окреслення методологічних орієнтирів вивчення на уроках історії символічного образу міста як простору формування історичної пам'яті в умовах сучасного українського державотворення.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз символічного образу міста як простору історичної пам'яті є складною та багато-

гранною проблемою, що знайшла відображення у низці різнопланових досліджень. Так, науковцями презентовано розмаїту палітру концептуальних підходів присвячених дефініції символу та особливостей функціонування символічного світу. У працях Ж. Лакана та Е. Кассієра символи розглянуто як культуру утворюючі й раціональні засоби пізнання. Ж. Дельоз і Ж. Бодріяр звернули увагу на ірраціональну, хаотичну й розрізнену природу символічного світу. Символи як засоби, що зміщують бажання із заборонених об'єктів на об'єкти їх «замінники» розглянуто у філософії психоаналізу. Зокрема, З. Фройд уважав, що символи виявляють здатність керувати бажаннями людини, К. Юнг стверджував, що колективні символи (архетипи) панують над людською свідомістю, Е. Фромм писав про символи, що визначають структуру суспільства. Теоретичне підґрунтя когнітивного аспекту просторової перцепції міста знайшло відображення у міждисциплінарних дослідженнях Дж. Брунера та У. Найссера.

Дослідники П. Долганов, О. Гриценко, В. Середа, М. Тартаулова на прикладі аналізу символіки українських міст розглянули процеси ідеологічної реконструкції пам'яті у міському середовищі. Психологічна та соціокультурна інтерпретація символічного простору міста, його вплив на поведінку мешканців висвітлена у працях Р. Димитрець, С. Кримського, В. Наконечного, Г. Фандеевої та інших. Сучасний меморіальний простір України і процеси його реконфігурації презентовано у наукових розвідках І. Симоненко.

Символ – це не просто алегоричний іншовираз чи рівновид метафори. У науковому дискурсі цим поняттям позначають конкретний предмет, явище, словесний чи пластичний образ, що має певний сенс, відмінний від їх власного змісту [9, с.56]. У соціокультурному вимірі символи постають смисловим значенням певних ідей, емоцій, почуттів тощо. Укорінені у безмежному семантичному полі культури, вони, на думку С. Кримського, постають знаками із безконечним смислом, що пробуджують свідомість людини й беруть на себе функцію його єдності. Константні набори символів не дають культурі розбитися на ізольовані хронологічні шари [7, с.21].

Зазвичай, символічна структура міста представлена пам'ятниками, меморіальними дошками й таблицями, знаками, спорудами тощо. До символіки міста науковці також відносять назви вулиць, площ, скверів тощо [12]. Вони символічно кодують міський простір, створюючи унікальний його образ. Дані споруди, предмети, назви також слугують увіковіченню певних історичних подій, постатей й традицій. Їх основне призначення підтримання та відтворення історичної пам'яті. Тому різні комемораційні ритуали пов'язані із символічним

наповненням даних об'єктів покликані не лише утверджувати й зберігати презентоване героїчне минуле, а й метафорично підтримувати досвід й надбання історичного минулого у практиках сьогодення й проєкціях майбутнього. Формуючи культурний простір міста, наповнюючи життєвий світ його мешканців особливим змістом й ціннісними орієнтаціями, спрямованими на реалізацію життєвих планів й стратегій у міському середовищі, вони є дієвим засобом артикуляції певного бачення минулого.

Вивчаючи історичні події, людина не оперує голими фактами, а використовує емоційно забарвлену інформацію. Одним із джерел її отримання є власне символічний простір міста. Символи слугують не лише для увіковічення певної історичної події чи особи, вони також є нагадуванням про причини, мотиви, чому і ким, з якою метою вони були споруджені. Знайомство на уроках з історією як наявних, так і «стертих» часом й людськими вчинками міських споруд, пам'ятних знаків, назв тощо, дозволяє відновити втрачений діалог поколінь. Результатом діалогу є формування власної причетності школярів до віддаленої у віках певної соціальної групи чи людства загалом. Оточені символічною аурою знаки, пам'ятники, споруди, назви тощо покликані зберегти історичну пам'ять. Зафіксована у символах історична пам'ять постає унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле. Відтак, знайомство та вивчення учнями «місць пам'яті» є релевантним у формуванні національної ідентичності. Слушними у цьому ракурсі міркувань є думки Л. Івшиної. Аналізуючи досвід державотворення поляків та українців, вона звертає увагу на особливості збереження символічної пам'яті у цих народів. На її думку, поляки – це нація з могилами. У них є Вавель, де поховані усі визначні поляки. Туди можуть прийти люди й покласти квіти. Українська нація, переконує Л. Івшина, – це нація «безперервної боротьби за свободу із колосальними жертвами. Але – без могил. Де могила Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Пилипа Орлика, чи нашого «останнього самурая» – великого гетьмана Калнишевського... А Івана Мазепи? Тільки цього року відкрили пам'ятник у Галаці. Де могила Петра Сагайдачного, мужнього Тараса Чупринки (Шухевича)? Поки вони не тут, і нас тут не видно. Як там: кожне наступне покоління стоїть на плечах попередників» [6, с.6-7]. Створення пантеону Великих українців й їх увіковічення у символічному просторі дозволить молодій людині легітимізувати власне бачення минулого, відновити духовні цінності і орієнтири минулого задля вирішення проблем сьогодення. Відтак церемонії покладання квітів та інші комемораційні ритуали покликані не лише утверджувати презентоване героїчне минуле, а й метафорично наголошувати на

тягlosti історичного минулого спільноти. Їх завдання – постійне відтворення колективної пам'яті.

Будь-яке руйнування символічної культури передбачає знищення пам'яті. Відтак, символ розуміється не просто як носій сенсу, який диктує історія, а як прояв, втілення й збереження людської пам'яті. «Тільки перекладене в ту чи іншу систему знаків може стати надбанням пам'яті. У цьому інтелектуальну історію людства можна розглядати як боротьбу за пам'ять» – пише Ю. Лотман [8, с.398]. Зміни, що засвідчують конфлікт довкола символічного простору міста, презентують конфлікт історичних пам'ятей. Історична пам'ять використовується як інструмент численних маніпуляцій свідомістю громадян з боку різних політичних сил. Водночас, зміна цих місць, за твердженням П. Нора, дозволяє збагнути зміну історичної самосвідомості й колективної ідентичності певної соціальної групи [11].

Творення символічного простору міста – це безперервний процес. Старі символи з часом можуть втрачати своє соціокультурне значення. Від них залишається лише назва, що не володіє ніякими конотаціями, за виключенням хіба якихось повсякденних. Частина об'єктів зазнає символічного переосмислення. Старому, колишньому імені надається нове значення. У такий спосіб з'являються нові символічні об'єкти. Вони отримують новий сенс свого існування, зберігаючи при цьому їх номіналістичну суть. Загалом символи не ототожнюються зі своїм об'єктом, а повсякчас виходять за його межі. Ця настанова є значимою для сфери освіти з огляду на те, що постійне символічне маркування міського простору суттєво впливає як на окрему людину, так і суспільство загалом. Йдеться про розуміння символів як владних регуляторів людської свідомості та поведінки. Люди доволі часто добровільно перебувають під владою символу, так як символічний світ захищає людей від їх екзистенційних страхів. Водночас, символ може мати деструктивну силу, негативно впливаючи на світовідчуття та самооцінку людини [13, с.108-109]. Амбівалентна природа символу полягає у тому, що з одного боку, він є потужним інструментом реалізації духовних можливостей культури, з іншого, є засобом маніпуляції суспільною думкою та свідомістю людини. Диктуючи певні норми поведінки й впливаючи на життя людей, символи спонукають людину до зміни оцінок власного світу. У своєму смисловому наповненні символи не лише маркують простір, а й ідеологічно його заповнюють й змінюють. За твердженням П. Бурд'є, вони є силою, що змушує бачити й вірити, стверджувати й змінювати світ [2]. Завдяки численним варіаціям своїх сенсів вони формують певний символічний капітал, який володіє квазімагічною природою. Символи

володіють механізмом містифікації, який не усвідомлюється самими суб'єктами, адже це не свідомий обман на який ідуть містифікатори. Під час маніпуляції символічними смислами вони також потрапляють в оману, нав'язуючи у природний й очевидний спосіб свої істини, ідеї, горизонт цінностей, що апріорі не піддається критиці та сумніву.

Допомогти розібратися молодій людині із різними інтерпретаціями та смисловими навантаженнями символічного простору покликана історична освіта за умови запровадження багатоперспективного підходу. Він передбачає ознайомлення учнів із різними інтерпретаціями як сучасних подій, так і минулого й вироблення щодо них власного ставлення. Визнання плюралізму у змістовій компоненті історичної освіти дозволить не лише глибоко та різнобічно розглянути історичні події, позбутися фальсифікацій та деформацій у поясненні історичного процесу, а й визнати ту обставину, що в осмисленні картини історичного буття можливе існування кількох форм «правди». Така позиція, на думку К. Галлагера, «відкриває очі на існування таких точок зору, які можуть бути зручними та з якими більшість може не погоджуватись, але які попри все мають бути визнаними» [3, с. 65]. Слід зазначити, що використання світоглядного плюралізму у подоланні однобічного трактування смислового навантаження символічного простору трансформувалося у навчальній діяльності у контроверсійну ситуацію. З одного боку, плюралізм зумовлює діалогізацію та поліфонію навчального процесу, а з іншого, ускладнює трансляцію знань, релятивізує процес їх здобуття. Історичне минуле розуміється як діалог епохи з епохою, культури з культурою, сучасника з історичним джерелом тощо. Поза межами діалогу історичні знання розглядаються як об'єктивно окреслена істина, що полишена відкритості для подальших інтерпретацій та осмислення буття попередніх епох.

Наступним орієнтиром аналізу у навчальній діяльності символічного образу міста є врахування того, що українська історія є витвором не лише українського етносу. Її надбання є результатом діяльності всіх етнічних груп, які проживають в Україні. Тому вивчати процеси символічного маркування міського простору й формування політики пам'яті необхідно як єдиний процес, який стосується усіх мешканців міста і репрезентує їх уявлення про минуле. Така настанова є соціально релевантною, оскільки дозволяє суб'єктам освітньої взаємодії не лише зануритися у світ власної реальності, а й розширити її межі за рахунок пізнання і критичного усвідомлення досвіду *Інших*, реконструювати освітнє середовище в залежності від запитів соціуму. Історія як наука і як освітня дисципліна кризь призму діалогізму має висвітлити складні переплетіння,

зв'язки, впливи різних культур та світоглядних позицій у єдиному всесвітньому культурологічному просторі. С. Айтов вважає, що у контексті такого діалогу історико-антропологічне пізнання може виконати такі функції: обґрунтування та дослідження історичних аналогій та «точок перетину» у розвитку етносів і цивілізацій; проектування шляхів майбутнього поглиблення міжкультурного та міжцивілізаційного діалогу, особливо у аспектах взаєморозуміння різних історичних традицій, етнічних світобачень, конфесійних практик [1, с.11].

Сучасний соціокультурний простір твориться як простір рівноправного співіснування численних культур, стилів життя і мислення, притаманних різним етнічним, соціальним і релігійним групам. Європейський монолог набуває обрисів планетарного діалогу, у межах якого відбувається взаємобуття, взаємозбереження, взаємодія, взаємозбагачення різних культур. Загалом, діалог культур викристалізовує всебічне розуміння людського буття, збагачує його новими зразками «присутності» людини у світі, долає хибність поглядів та уявлень про нерівновартісний вплив на культурний образ світової спільноти культур Заходу та Сходу. Така тенденція культурної взаємодії, на переконання Н. Петякшевої, «відображає пошук багатовимірного розуміння людського життя, котре не може бути зведене до витоків раціонального, гіпертрофованого у європейській цивілізації, що дало початок сцієнтизму і технократизму. У той же час, це зовсім не зменшує значення європейської культури, в рамках котрої були створені цінності гуманізму, демократії, свободи» [10, с.175]. Світ, полишений культурних пріоритетів у розвитку одних культур і неврахування можливостей та особливостей інших позбавить людство ворожнечі та непримиреності. На сферу історичної освіти покладається завдання формування у молодого покоління здатності до взаємної толерантності та емпатії у прийнятті *Іншого*, плекання духовної гнучкості та здатності до компромісів, орієнтування учнів на розуміння життєвих цінностей та пріоритетів, відмінних від звичних для них, визнання соціальної рівності, оскільки всі люди є однаково цінними. Г. Гамрецька та І. Слоневська вважають, що «на сьогодні освіта має взяти на себе роль, яку можна визначити як міст між культурами і релігіями: завдяки освіті ми можемо наводити мости між різними віросповіданнями і культурами. Завдяки освіті ми маємо вибудувати розуміння і повагу до інших, несхожих народів та культур» [4, с.88]. Звісно у цьому процесі необхідно віднайти оптимальний баланс, який би, з одного боку, не допустив розмивання етнокультурної основи історичної пам'яті, а з іншого, сприяв би усвідомленню національної історії як перманентного процесу взаємодії та взаємовпливів культур різних національних меншин.

Символи є потужним механізмом підтримання й розвитку культури пам'яті. З одного боку набір домінантних символів й функціонування їх у культурному просторі життя визначає національні й ареальні межі культури, а з іншого, бере на себе функцію механізмів єдності, не дозволяючи культурі розбитися на ізольовані хронологічні утворення. Завдяки символам реалізуються духовні можливості культури. Звернені до вічності вони легітимізуються у низці часових координат – минулого, теперішнього та майбутнього. Презентовані ними чуттєво-емоційні дані не просто рееструються свідомістю, а сприймаються й осмислюються усім внутрішнім єством особистості, інтегруючись у її духовні перспективи та смисли.

Зміна назв вулиць та площ, знищення чи спорудження нових пам'ятників й встановлення меморіальних таблиць засвідчують процеси постійного символічного кодування й перекодування міського простору. Процеси символічного перекодування міського простору є процесами ідеологічної деколонізації пам'яті. Україна є прикладом суспільства, у якому в останні роки відбуваються дані процеси. Повернення «стертих» з символічного ландшафту міста історичних назв, реставрація й відбудова пам'яток архітектури дозволить легітимізувати власне бачення минулого, відновити духовні цінності і орієнтири минулого задля вирішення проблем сьогодення. Допомогти молодій людині розібратися з численними ідеологічними маніпуляціями символічного простору покликана історична освіта. Вона покликана не лише ознайомити учнів із особливостями символічного маркування міського простору, а й сприяти виробленню оцінок й власного ставлення до різних його інтерпретацій. Вивчати процеси символічного маркування міського простору й формування політики пам'яті необхідно як єдиний процес, який стосується усіх мешканців міста і репрезентує їх уявлення про минуле.

Проблема вивчення символічного маркування міського простору на уроках історії є багатогранною. З огляду на цю обставину, доцільно було б розглянути евристичний потенціал методичного апарату у розкритті даного питання на уроках історії.

Примітки:

1. Айтгов С.Ш. Історична антропология і освіта в просторі глобалізації та інформаційного суспільства // *Філософія і соціологія в контексті сучасної культури*: зб. наук. пр.; відп. ред. П.І. Гнатенко. Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. С. 7-12.
2. Бурдье П. Практичний глузд. Київ: Український центр духовної культури, 2003. 503 с.
3. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості. Викладання і вивчення історії в школі. Київ: Право, 1998. 235 с.

4. Гамрецька Г. Філософсько-освітні аспекти діалогу // *Філософські абрисы сучасної освіти: монографія* / І. Предборська, Г. Вишинська, В. Гайденко та ін.; за заг. ред. І. Предборської. Суми: Унів. кн., 2006. С. 83-89.
5. Гапон Н.П. Соціально-філософські проблеми гуманізації соціального простору міта // *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 2. 2016. С. 28-34.
6. Івщина А. Слово до читачів // *Війни і мир, або «Українці-поляки: брати/вороги, сусіди...»* / за заг. ред.. Лариси Івщиної. Київ: Вид-во АТЗТ «Українська прес-група», 2004. С. 3-8.
7. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2008. 367 с.
8. Лотман Ю. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. Москва: Языки русской культуры, 1996. 464 с.
9. Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. Минск: Издательство В.М. Скакун, 1998. 896 с.
10. Петякшева Н.И. Диалог цивилизаций: Восток – Запад // *Вопр. философии*. 1993. № 6. С. 186-189.
11. Рогозина Т. Культурная память и идентичность // *Ноосфера і цивілізація*. Вип. 5 (8). Донецьк: ДОНТУ, 2007. С. 91-98.
12. Середа В.В. Місто як *lesu de memoire*: спільна чи поділена пам'ять // *Вісник Львівського університету*. 2008. Серія: Соціологія. Вип. 2. С. 73-99.
13. Юнг К.Г. Психология бессознательного. Москва: Наука, 1996. 234 с.

Символами маркированы все сферы жизни человека. В городе они создают неповторимый архитектурный ландшафт, являются основой концентрации групповой памяти. Городская среда благодаря символам представлена не только географическим объектом, но и местом, в котором комеморизуется и формируется память общества. Отмечается, что амбивалентно природа символа заключается в том, что с одной стороны, он является мощным инструментом реализации духовных возможностей культуры, с другой, является средством манипуляции общественным мнением и сознанием человека. Диктуют определенные нормы поведения и влияя на жизнь людей, символы, побуждают человека к изменению оценок собственного мира. В своем смысловом наполнении символы не только маркируют пространство, но и идеологически его заполняют и меняют. Подчеркивается, что помочь молодому человеку разобраться с многочисленными идеологическими манипуляциями символического пространства должно историческое образование. Оно призвано не только ознакомить учащихся с особенностями символического маркирования городского пространства, но и способствовать выработке оценок и собственного отношения к различным его интерпретациям. Изучать процессы символического маркировки городского пространства и формирования политики памяти необходимо как единый процесс, который касается всех жителей города и представляет их представления о прошлом.

Ключевые слова: символы, пространство города, историческая память, историческое образование.

Отримано: 06.11.2017